

MAMLAKAT YER RESURSLARINI BOSHQARISH VA ULARNI MONITORING QILISHNING AHAMIYATI

Ismatillayev Shohijahon Laziz o'g'li- "TIQXMMI" MTU talabasi

Ergashxonov Lutfullaxon- "TIQXMMI" MTU talabasi

Ziyodov Ismoil- "TIQXMMI" MTU talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakat yerlarini monitoring qilish va yer resurslarini boshqarishni tarixdan bugungi kunga qadar holatiga qadarday yoritiladi. Shuningdek monitoring qilishning foydali taraflari va yer resurslaridan unumli foydalanish ko'rsatilib o'tiladi.

Kalit so'zlar: yer resurslari, monitoring, modernizatsiya, kadastr.

Аннотация. В данной статье рассматривается состояние мониторинга земель и управления земельными ресурсами в стране от истории до наших дней. Также освещаются преимущества мониторинга и эффективного использования земельных ресурсов.

Ключевые слова: земельные ресурсы, мониторинг, модернизация.

Kirish. Mamlakat — muayyan hududiy chegaralarga ega bo'lgan siyosiy va ijtimoiy birlik bo'lib, uning hududi va yer resurslarini boshqarish jarayoni tarix davomida turli omillar ta'sirida shakllanib kelgan. Yerga egalik qilish, undan foydalanish va uni boshqarish masalalari qadim zamonlardan boshlab davlatlarning iqtisodiy va siyosiy hayotida muhim o'rin egallagan. Ayniqsa, davlatlarning tashkil topishi, hududlarning kengayishi, urushlar, imperiyalar hukmronligi hamda keyinchalik mustaqil davlatlarning shakllanishi natijasida yer munosabatlari ham bosqichma-bosqich o'zgarib borgan.

Tarixiy jihatdan qaralganda, yer nafaqat ishlab chiqarish vositasi, balki davlatning iqtisodiy salohiyati va hududiy yaxlitligini belgilovchi asosiy

resurslardan biri hisoblangan. Qadimgi davrlarda yerlar asosan davlat, hukmdorlar, jamoalar yoki alohida mulkdorlar tasarrufida bo'lgan. Yer maydonlarini taqsimlash, ulardan olinadigan soliqlarni belgilash va foydalanish tartibini nazorat qilish davlat boshqaruvining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan. Vaqt o'tishi bilan yerga bo'lgan mulkiy munosabatlar, yer solig'i, kadastr hisoboti va hududiy rejalashtirish kabi tushunchalar rivojlanib, zamonaviy yer boshqaruvi tizimining shakllanishiga zamin yaratgan.

Bugungi kunda yer resurslarini boshqarish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jahonda jami yer maydonining 38 foizidan ortig'i qishloq xo'jaligida foydalanilmoqda. Mazkur yerlar, avvalo, ekin yetishtirish, chorvachilik va boshqa qishloq xo'jaligi faoliyatlarini amalga oshirish uchun xizmat qiladi. Dunyo bo'ylab qishloq xo'jaligida foydalanilayotgan yerlarning umumiy maydoni 4,89 milliard gektarni tashkil etadi. Ushbu maydonning qariyb 36 foizi ekin maydonlaridan, qolgan 64 foizi esa yaylovlar va chorvachilik ehtiyojlari uchun foydalaniladigan hududlardan iborat.

Qishloq xo'jaligi yerlarining bunday katta ulushni egallashi yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanish zaruratini ko'rsatadi. Chunki yer maydonlarining cheklanganligi, tabiiy resurslarga tushayotgan bosimning ortishi va iqlim sharoitlarining o'zgarishi qishloq xo'jaligi yerlaridan foydalanish samaradorligini oshirishni talab etmoqda. Ayniqsa, tuproq unumdorligini saqlash, eroziya va degradatsiya jarayonlarining oldini olish, suv resurslaridan tejamkor foydalanish hamda foydalanilmayotgan yerlarni iqtisodiy muomalaga kiritish zamonaviy yer boshqaruvining muhim vazifalaridan hisoblanadi.

Aholi sonining muntazam ravishda ortib borishi ham yer resurslariga bo'lgan ehtiyojni kuchaytirmoqda. Aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talabini qondirish uchun mavjud qishloq xo'jaligi yerlaridan yuqori

samaradorlik bilan foydalanish zarur. Bunda faqat yangi yerlarni o'zlashtirish emas, balki mavjud yerlarning unumdorligini oshirish, ularni to'g'ri hisobga olish va maqsadli foydalanishni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan yer hisobini yuritish, yerlarning miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarini aniqlash hamda ularning holatini muntazam monitoring qilish yer resurslarini boshqarish tizimining ajralmas qismiga aylanmoqda.

Yer resurslarini boshqarish tarixining keyingi bosqichlarida ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishi ushbu jarayonlarga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Dastlab yerlarni hisobga olish va xaritalash oddiy o'lchovlar hamda qog'oz xaritalar yordamida amalga oshirilgan bo'lsa, keyinchalik geodezik asbob-uskunalar, aerofotosuratlar va masofadan zondlash texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari kengaydi. Hozirgi davrda esa geografik axborot tizimlari (GIS), GPS, masofadan zondlash, raqamli kartografiya va sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari yer resurslarini boshqarishning zamonaviy vositalari sifatida keng qo'llanilmoqda.

Ko'pgina davlatlarda qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish, yerlarning unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilashga katta e'tibor qaratilmoqda. Bunda yer maydonlarini aniq hisobga olish, yer egalari va foydalanuvchilar to'g'risidagi ma'lumotlarni shakllantirish, yerlarning huquqiy maqomini aniqlash hamda ulardan foydalanish ustidan monitoring olib borish muhim hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi esa ushbu jarayonlarni tezlashtirish, ma'lumotlarning aniqligini oshirish va boshqaruv qarorlarini yanada asoslangan holda qabul qilish imkonini bermoqda.

Shuningdek, yer resurslarini boshqarish faqat qishloq xo'jaligi bilan cheklanib qolmaydi. Yerlar sanoat, transport, aholi punktlari, uy-joy qurilishi, o'rmon xo'jaligi, suv xo'jaligi va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishlarda ham foydalaniladi. Shu sababli mamlakat yer fondini boshqarishda turli toifadagi

yerlarning huquqiy, iqtisodiy va ekologik xususiyatlarini hisobga olish talab etiladi. Yerlarni maqsadli va oqilona taqsimlash hududlarning barqaror rivojlanishiga, tabiiy resurslarni asrashga va iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishga xizmat qiladi.

Monitoring (ing. monitoring — kuzatish, nazorat qilish) — ma'lum bir hodisa yoki jarayonning holatini kuzatish, hisobga olish, baholash va istiqbolini belgilash. Yer uchastkalarida monitoring olib borish – yerlardan samarali foydalanish, ularni muhofaza qilish va qonunbuzarliklarning oldini olishda eng muhim strategik vositadir.

Monitoring barcha turdagi yer resurslarining holatini kuzatish, o'zgarishlarni tahlil qilish va ularni baholash tizimi bo'lib, u iqtisodiy, huquqiy va ekologik barqarorlikni ta'minlaydi.

Yer monitoringining asosiy ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

1. Huquqiy va Davlat nazorati.
2. Iqtisodiy va qishloq xo'jaligi samaradorligi.
3. Ekologik barqarorlik va muhofaza.

Yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlashda yer monitoringining ahamiyati nihoyatda katta. Yer monitoringi orqali yer fondining holati, unda sodir bo'layotgan tabiiy va antropogen o'zgarishlar muntazam kuzatib boriladi. Bunday kuzatuvlar natijasida yerlarning sifat ko'rsatkichlari yomonlashuvi, tuproq unumdorligining pasayishi, eroziya, sho'rlanish, cho'llanish va boshqa salbiy jarayonlarni erta aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi. Aniqlangan muammolar asosida tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqish va yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin.

Yer monitoringining ahamiyati

Yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanishni ta'minlashda yer monitoringining ahamiyati nihoyatda katta. Yer monitoringi orqali yer fondining holati, unda sodir bo'layotgan tabiiy va antropogen o'zgarishlar muntazam kuzatib boriladi.

Yer monitoringining asosiy ahamiyati quyidagi yo'nalishlarda yaqqol namoyon bo'ladi:

1. Huquqiy va davlat nazorati

- ✓ Yer fondini hisobga olish va nazorat qilish
- ✓ Yerlarning maqsadli foydalanishini ta'minlash
- ✓ Qonunbuzarliklarning oldini olish
- ✓ Davlat yer kadastrini yangilab borish

2. Iqtisodiy va qishloq xo'jaligi samaradorligi

- ✓ Yerlarning unumdorligini baholash
- ✓ Qishloq xo'jaligi hosildorligini oshirish
- ✓ Yer resurslaridan samarali foydalanish
- ✓ Investitsiyalarni rejalashtirish va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash

3. Ekologik barqarorlik va muhofaza

- ✓ Tuproq unumdorligini saqlash
- ✓ Eroziya, sho'rlanish va cho'llanishning oldini olish
- ✓ Tabiiy resurslarni muhofaza qilish
- ✓ Ekologik muvozanatni ta'minlash

Yer monitoringi orqali:

- ✓ Yerlarning sifat ko'rsatkichlari yomonlashuvi erta aniqlanadi
- ✓ Tuproq unumdorligining pasayishi kuzatib boriladi
- ✓ Eroziya, sho'rlanish, cho'llanish va boshqa salbiy jarayonlar aniqlanadi
- ✓ Aniqlangan muammolar asosida tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqiladi
- ✓ Yer resurslaridan foydalanish samaradorligi oshiriladi

Monitoring natijasida

Barqaror va unumdor yerlar

Orol dengizi misolida yer monitoringining zaruriyati

Orol dengizining qisqarishi natijasida nafaqat suv resurslari, balki unga tutash bo'lgan yerlarning ekologik holatida ham jiddiy o'zgarishlar kuzatilgan. Dengizning qurigan qismida yangi cho'l hududlarining shakllanishi, tuproqning sho'rlanishi va shamol eroziyasining kuchayishi hududning tabiiy sharoitiga salbiy ta'sir ko'rsatgan.

Orolbo'yi hududidagi asosiy o'zgarishlar:

- ✓ Dengiz sathining keskin kamayishi
- ✓ Yangi cho'l hududlarining shakllanishi
- ✓ Tuproqning sho'rlanishi
- ✓ Shamol eroziyasining kuchayishi
- ✓ O'simlik qoplamining kamayishi
- ✓ Hududning ijtimoiy-iqtisodiy holatiga salbiy ta'sir

Monitoring qilinmagan oqibatlar

Qurigan dengiz tubi — yuzaga kelgan cho'l

Yer monitoringini amalga oshirish zaruriyatini ko'rsatib beruvchi muhim misollardan biri Orol dengizi va uning atrofidagi hududlarda yuz bergan ekologik o'zgarishlardir. Orol dengizining qisqarishi natijasida nafaqat suv resurslari, balki unga tutash bo'lgan yerlarning ekologik holatida ham jiddiy o'zgarishlar kuzatilgan. Dengizning qurigan qismida yangi cho'l hududlarining shakllanishi, tuproqning sho'rlanishi va shamol eroziyasining kuchayishi hududning tabiiy sharoitiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Ushbu jarayonlar yer va suv resurslaridan foydalanishda muntazam monitoring olib borish hamda ekologik o'zgarishlarni oldindan aniqlash qanchalik muhim ekanligini ko'rsatadi.

Orolbo'yi hududidagi ekologik vaziyat yer resurslarini faqat iqtisodiy nuqtayi nazardan emas, balki ekologik jihatdan ham boshqarish zarurligini namoyon etadi. Chunki yerlarning holati suv resurslari, iqlim, o'simlik qoplamini va inson faoliyati bilan bevosita bog'liq. Bir hududdagi tabiiy resurslardan

noto'g'ri yoki me'yorida ortiq foydalanish vaqt o'tishi bilan boshqa resurslarning holatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli yer monitoringi kompleks yondashuv asosida olib borilishi va yer fondidagi o'zgarishlar muntazam ravishda tahlil qilinishi lozim. Yer resurslaridan oqilona foydalanish, avvalo, tuproq unumdorligini saqlash va uning tabiiy xususiyatlarini muhofaza qilishga qaratilishi kerak. Qishloq xo'jaligida yerga haddan tashqari bosim o'tkazish, suvdan samarasiz foydalanish, noto'g'ri sug'orish, almashlab ekish talablariga rioya qilmaslik kabi omillar tuproq sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Bunday jarayonlarning oldini olish uchun yerlarning holatini muntazam kuzatish, tuproq tarkibi va unumdorlik darajasidagi o'zgarishlarni aniqlash hamda zarur agrotexnik tadbirlarni o'z vaqtida amalga oshirish muhimdir.

Bundan tashqari, yerlarning degradatsiyasi va eroziyasining oldini olish ham yer monitoringining asosiy vazifalaridan biridir. Degradatsiya natijasida yerlarning ishlab chiqarish salohiyati pasayadi, qishloq xo'jaligi ekinlarining hosildorligi kamayadi va ayrim hududlarda yerlar foydalanishga yaroqsiz holga kelishi mumkin. Eroziya jarayonlari esa tuproqning eng unumdor qatlamining yemirilishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun monitoring natijalaridan foydalanib, xavf ostidagi hududlarni aniqlash va u yerlarda muhofaza choralarini kuchaytirish zarur.

Yer monitoringi orqali yer fondida yuz berayotgan o'zgarishlarni o'z vaqtida aniqlash va ularning kelgusidagi ta'sirini baholash imkoniyati yaratiladi. Masalan, ma'lum bir hududda sho'rlanish darajasining ortishi yoki o'simlik qoplaminig kamayishi kuzatilsa, ushbu hudud bo'yicha qo'shimcha o'rganishlar olib borish va salbiy jarayonlarni kamaytirishga qaratilgan choralarni belgilash mumkin. Shu jihatdan monitoring faqat mavjud holatni qayd etuvchi vosita emas, balki kelajakdagi xavflarni oldindan baholashga xizmat qiluvchi boshqaruv mexanizmi ham hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda yer monitoringini zamonaviy geoaxborot texnologiyalari, masofadan zondlash ma'lumotlari, aerofotosuratlar va sun'iy yo'ldosh tasvirlari asosida amalga oshirish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida katta hududlardagi o'zgarishlarni qisqa vaqt ichida aniqlash, ularni xaritada aks ettirish va turli davrlardagi ma'lumotlarni o'zaro taqqoslash mumkin. Ayniqsa, Orolbo'yi kabi katta hududlarda masofadan zondlash va GIS texnologiyalaridan foydalanish yer qoplamidagi o'zgarishlarni aniqlash va ekologik holatni baholashda muhim ahamiyatga ega. Orol dengizi bilan bog'liq ekologik o'zgarishlar yer resurslarini monitoring qilish va ularni oqilona boshqarish zarurligini yaqqol ko'rsatib beradi. Yer monitoringini muntazam olib borish orqali yerlarning degradatsiyasi, eroziyasi, sho'rlanishi va boshqa salbiy jarayonlarni erta bosqichda aniqlash hamda ularning oldini olish mumkin. Natijada qishloq xo'jaligi yerlarining samaradorligini oshirish, tuproq unumdorligini saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik muvozanatni ta'minlash imkoniyati yaratiladi. Eng muhimi, yer resurslarini bugungi ehtiyojlar asosida foydalanish bilan birga, ularni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish barqaror rivojlanishning muhim shartlaridan biridir.

Yechim va taklif: Yer resurslarini boshqarish tizimini takomillashtirishda zamonaviy geoaxborot texnologiyalaridan foydalanishni yanada kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, geografik axborot tizimlari (GAT), GPS texnologiyalari va masofadan zondlash vositalaridan foydalanish orqali yer maydonlarining joylashuvi, chegaralari, foydalanish holati va sifat ko'rsatkichlari to'g'risidagi ma'lumotlarni aniq shakllantirish mumkin. Mazkur texnologiyalar yer resurslari haqidagi ma'lumotlarni raqamlashtirish, ularni yagona tizimda saqlash va muntazam yangilab borish imkonini beradi. Yerlarning holatini doimiy ravishda monitoring qilib borish ham yer resurslarini samarali boshqarishning muhim yo'nalishlaridan biridir. Monitoring jarayonida yer maydonlarining unumdorligi, sho'rlanish darajasi,

eroziyaga uchrash holati, degradatsiya jarayonlari va ulardan foydalanishdagi o'zgarishlarni muntazam kuzatish lozim. Bunday kuzatuvlar natijasida salbiy jarayonlarni erta aniqlash va ularning kengayib ketishining oldini olishga qaratilgan amaliy choralarni o'z vaqtida belgilash imkoniyati yaratiladi.

Degradatsiyaga uchragan va foydalanish samaradorligi pasaygan hududlarni tiklash bo'yicha alohida chora-tadbirlar ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Bunda har bir hududning tabiiy-iqlim sharoiti, tuproq xususiyatlari, suv bilan ta'minlanganlik darajasi va mavjud ekologik muammolari hisobga olinishi kerak. Yerlarning holatini umumiy tarzda emas, balki hududlar kesimida baholash tiklash ishlarini aniq rejalashtirish va mavjud mablag'lardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mamlakat yer resurslarini boshqarish va monitoring qilish davlatning iqtisodiy, ekologik hamda ijtimoiy rivojlanishini ta'minlovchi muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Yer inson faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy tabiiy resurslardan bo'lib, qishloq xo'jaligi, sanoat, qurilish, transport, aholi punktlarini rivojlantirish va boshqa ko'plab sohalarning faoliyati bevosita yer resurslaridan oqilona va samarali foydalanishga bog'liq. Shu sababli mamlakat hududidagi yerlarning miqdoriy va sifat holatini muntazam ravishda kuzatib borish, ularda yuz berayotgan o'zgarishlarni aniqlash hamda mavjud muammolarni o'z vaqtida bartaraf etish muhim ahamiyat kasb etadi. Yer resurslarini boshqarishning asosiy maqsadi mavjud yer fondidan samarali va oqilona foydalanishni ta'minlash, yerlarning huquqiy maqomini belgilash, ulardan foydalanish tartibini nazorat qilish, yerlarning maqsadli foydalanilishini ta'minlash hamda tuproq unumdorligini uzoq muddat davomida saqlab qolishdan iborat. Yer resurslaridan noto'g'ri foydalanish esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga, balki ekologik muammolarning kuchayishiga ham olib kelishi mumkin. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi yerlaridan me'yoridan ortiq foydalanish, noto'g'ri sug'orish, suv

resurslaridan samarasiz foydalanish va agrotexnik talablarga rioya qilmaslik natijasida tuproq unumdorligining pasayishi, eroziya, shoʻrlanish, botqoqlanish va degradatsiya kabi salbiy jarayonlar yuzaga kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, yer monitoringi yer resurslarini boshqarish tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Monitoring orqali yer fondining hozirgi holati muntazam kuzatib boriladi va unda yuz berayotgan tabiiy hamda inson faoliyati bilan bogʻliq oʻzgarishlar aniqlanadi. Yer monitoringining asosiy vazifalaridan biri yerlarning sifat koʻrsatkichlaridagi oʻzgarishlarni oʻz vaqtida aniqlashdan iborat. Jumladan, tuproq unumdorligining pasayishi, eroziya jarayonlarining kuchayishi, shoʻrlanish, choʻllanish va boshqa salbiy holatlarni erta aniqlash orqali tegishli muhofaza va tiklash choralari ishlab chiqish mumkin.

Yer monitoringining samarali tashkil etilishi davlat yer kadastri va yer resurslarini boshqarish tizimi uchun ham muhim axborot bazasini shakllantiradi. Monitoring natijasida olingan maʼlumotlar yerlarning miqdoriy va sifat holatini baholash, ulardan foydalanishdagi oʻzgarishlarni aniqlash va tegishli boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalanilishi mumkin. Bunda yer maydonlarining chegaralari, foydalanish turi, yerlarning holati va boshqa muhim koʻrsatkichlar toʻgʻrisidagi maʼlumotlarning muntazam yangilanib borishi boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

- 1.Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: Oʻzbekiston, 2023.
- 2.Oʻzbekiston Respublikasining Yer kodeksi. 30.04.1998-yil. — Qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi.

3.O‘zbekiston Respublikasining “Davlat kadastrlari to‘g‘risida”gi Qonuni.

4.O‘zbekiston Respublikasining “Geodeziya va kartografiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.

5.O‘zbekiston Respublikasining “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi Qonuni.

